

Бібліографія: Гураль-Сверлова Н.В. Видове різноманіття наземних молюсків (Gastropoda, Pulmonata) степового Придніпров'я // Вісник Дніпропетр. держ. аграрно-економ. ун-ту. Біологічні науки. – 2014. – № 1 (33). – С. 146-150.

УДК 594.38

Гураль-Сверлова Н.В.

**ВИДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ НАЗЕМНИХ МОЛЮСКІВ
(GASTROPODA, PULMONATA) СТЕПОВОГО ПРИДНІПРОВ'Я**

*Державний природознавчий музей НАН України, вул. Театральна, 18,
м.Львів, 79008, e-mail: sverlova@pip-mollusca.org*

Гураль-Сверлова Н.В. Видове різноманіття наземних молюсків (Gastropoda, Pulmonata) степового Придніпров'я. На території Херсонської, Запорізької та Дніпропетровської областей України можна вважати достовірно зареєстрованими 42 види наземних молюсків. Присутність у степовому Придніпров'ї *Xerolenta obvia*, деяких видів з роду *Helicopsis* вимагає подальшого підтвердження із застосуванням анатомічних ознак. Можливо, це стосується також деяких представників роду *Deroceras*.

Ключові слова: наземні молюски, видовий склад, степове Придніпров'я, Україна.

Гураль-Сверлова Н.В. Видовое разнообразие наземных моллюсков (Gastropoda, Pulmonata) степного Приднепровья. На территории Херсонской, Запорожской и Днепропетровской областей Украины можно считать достоверно зарегистрированными 42 вида наземных моллюсков. Присутствие в степном Приднепровье *Xerolenta obvia*, некоторых видов из рода *Helicopsis* требует дальнейшего подтверждения с использованием анатомических признаков. Возможно, это касается также некоторых представителей рода *Deroceras*.

Ключевые слова: наземные моллюски, видовой состав, степное Приднепровье, Украина.

Gural-Sverlova N.V.

Species diversity of the land molluscs (Gastropoda, Pulmonata) of steppe Dnieper Area
State Museum of Natural History of NAS of Ukraine

Teatralna Str. 18, Lviv 79008, Ukraine, e-mail: sverlova@pip-mollusca.org

The systematic studies of the land molluscs in the steppe zone of Ukraine except the Crimean peninsula were began comparatively recently – on the border of XX and XXI centuries. To this day the faunal summaries were made mainly for the western and eastern parts of this territory. In this article the species composition of the land molluscs registered in the territory of Kherson, Zaporozhye and Dnepropetrovsk regions was analysed. Materials for article are numerous collections passed for the determination or storage in State Museum of Natural History in Lviv and the literature data. On the studied territory 42 species of the land molluscs can to consider reliable registered. They belong to the following families: Succineidae (*Succinella oblonga*), Cochlicopidae (*Cochlicopa lubrica*, *C. lubricella*), Valloniidae (*Vallonia pulchella*, *V. costata*), Pupillidae (*Pupilla muscorum*), Vertiginidae (*Vertigo pygmaea*, *Vertilla pusilla*), Truncatellinidae (*Truncatellina cylindrica*, *T. costulata*), Enidae (*Chondrula tridens*, *Brephulopsis cylindrica*, *B. bidens*), Clausiliidae (*Cochlodina laminata*), Punctidae (*Punctum pygmaeum*), Euconulidae (*Euconulus fulvus*), Gastrodontidae (*Zonitoides nitidus*), Vitrinidae (*Vitrina pellucida*), Zonitidae (*Aegopinella minor*, *Perpolita hammonis*, *Vitrea crystallina*, *Oxychilus deilus*, *O. translucidus*), Bradybaenidae (*Fruticicola fruticum*), Helicidae (*Cepaea vindobonensis*, *Helix albescens*, *H. pomatia*, *H. lucorum*), Hygromiidae (*Helicopsis striata*, *H. retowskii*, *Xeropicta krynickii*, *X. derbentina*, *Euomphalia strigella*, *Monacha fruticola*, *M. cartusiana*, *Pseudotrichia rubiginosa*), Limacidae (*Limax maculatus*), Arionidae (*Arion subfuscus*), Agriolimacidae (*Deroceras caucasicum*, *D. subagreste*, *D. sturanyi*, *D. laeve*). The presence in the steppe Dnieper area of the *Xerolenta obvia* and certain species of the genus *Helicopsis* requires of the subsequent confirmation with the studying of the anatomical indications. Possibly this concern of the certain representatives of the genus *Deroceras*.

Key words: land molluscs, species diversity, steppe Dnieper Area, Ukraine.

Вступ

Хоча більш або менш систематичні дослідження наземних молюсків розпочалися на території України ще в XIX ст., вони тривалий час проводилися досить нерівномірно, залишаючи багато "білих плям". Традиційно головна увага дослідників цієї групи безхребетних тварин була зосереджена на Українських Карпатах з прилеглими до них рівнинними територіями на заході України (передусім – західною частиною Подільської височини) та гірському Криму – отже, на територіях з найбільшим видовим різноманіттям і одночасно

зі специфічним видовим складом наземних молюсків. Інтерес до наземних малакокомплексів степової зони України виник порівняно недавно, якщо не враховувати проведених у 1920-х рр. І.І.Пузановим малакологічних досліджень у степовому Криму. Поза межами Кримського п-ову цілеспрямовані дослідження видового складу та особливостей географічного розповсюдження наземних молюсків у степовій зоні розпочалися лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., що дало змогу провести попередні узагальнення для її західної [8] і східної частини [5]. Розташоване у центральній частині степової зони України степове Придніпров'я спеціально не розглядалося, хоча окремі дані щодо видового складу наземних молюсків Херсонської, Запорізької та Дніпропетровської областей можна знайти в згаданих вище та інших літературних джерелах [1; 2; 6; 7; 12; 13 та ін.], в оглядовій публікації [9].

Метою даної роботи є аналіз власних і літературних даних щодо видового складу та розповсюдження наземних молюсків на території Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей для попередньої оцінки загального видового багатства цієї групи безхребетних тварин у степовому Придніпров'ї, виділення перспективних напрямків для подальших фауністичних досліджень.

Матеріал і методи дослідження

Основою роботи стали матеріали з Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської областей України, зібрані в період від 1990-х рр. до 2010 р. автором статті та іншими дослідниками: А.М.Шкляруком (м. Одеса), Ю.Л.Кульбачко (Дніпропетровський національний університет), В.В.Мартинівим, Т.В.Нікуліною, А.С.Хаустовою (Донецький національний університет), С.П.Кирпан (Прикарпатський національний університет), Н.В.Вороновою (Запорізький національний університет), І.О.Балашовим (Інститут зоології ім. І.І.Шмальгаузена НАН України). Більшість з цих матеріалів були передані в лабораторію малакології Державного природознавчого музею НАН України (надалі в тексті – ДПМ) для поповнення фондової малакологічної колекції установи [3] або тимчасово для визначення

або підтвердження видової приналежності молюсків, що й було виконано автором статті.

Наземних молюсків без зовнішньої черепашки (слизняків) визначали із залученням морфологічних і анатомічних ознак, черепашкові види – переважно на підставі конхологічних ознак, у деяких випадках – із додатковим залученням анатомічних ознак (будови дистальних відділів статевої системи). Частина описаних матеріалів зберігається в малакологічному фонді ДПМ [3].

Додатково проаналізовано також літературні джерела щодо видового складу наземних молюсків окремих природоохоронних [6; 7; 12] та інших територій [12; 13]. У загальний видовий список не включали супраліторальні види з родів *Truncatella* та *Ovatella*, вказані для Чорноморського біосферного заповідника [6], а також молюсків, зареєстрованих лише на ділянці цього заповідника "Волижин ліс", оскільки вона розташована в адміністративних межах не Херсонської, а Миколаївської області.

Результати та обговорення

У проаналізованих зборах і літературних джерелах [6; 7; 12] досить регулярно зустрічався один представник родини Succineidae – *Succinella oblonga* (Draparnaud, 1801), відмічений в усіх трьох адміністративних областях, переважно у природних або штучних деревних насадженнях. Цей вид можна вважати звичайним не лише для степового Придніпров'я, але й загалом для степової зони [5; 9] або цілої території України [4; 11]. Серед вітчизняних представників родини він є найменш вимогливим до вологості оточуючого середовища. Це не виключає присутності у степовому Придніпров'ї інших, більш гігрофільних представників родини, широко розповсюджених на території України [4; 11]. Разом з тим, більш ранні згадки щодо присутності на півдні Херсонської та Запорізької областей *Oxyloma dunkeri* (L.Pfeiffer, 1865) вимагають анатомічного підтвердження [4].

Родина Cochlicoridae представлена двома широко розповсюдженими на території України видами – *Cochlicopa lubrica* (Müller, 1774) і *Cochlicopa*

lubricella (Porro, 1838). Найчастіше у проаналізованих зборах зустрічався другий зі згаданих видів, краще пристосований до існування в сухіших (ксеротермних) біотопах. Очевидно, *S. lubricella* можна вважати типовим мешканцем природних і штучних деревних насаджень у степовому Придніпров'ї; він зареєстрований в усіх трьох адміністративних областях. *S. lubrica* був присутній у зборах з міст Дніпропетровська і Дніпродзержинська у Дніпропетровській обл., а також з околиць м. Цюрупинськ у Херсонській обл.

Родина Valloniidae представлена двома широко розповсюдженими на території України видами – *Vallonia costata* (Müller, 1774) і *Vallonia pulchella* (Müller, 1774), виявленими у всіх трьох проаналізованих адміністративних областях. Якщо, наприклад, на заході України згадані види більше тяжіють до відкритих біотопів, у степовому Придніпров'ї вони часто зустрічаються також у природних і штучних деревних насадженнях. У 2000 р. на Кінбурнській косі була знайдена також одна черепашка дуже спорадично розповсюдженого на території України *Vallonia enniensis* (Gredler, 1856) [9].

Родина Pupillidae у проаналізованих зборах і літературних джерелах [6; 7] представлена одним видом – *Pupilla muscorum* (Linnaeus, 1758). Усі знахідки стосуються південної частини Херсонської області – в адміністративних межах Голопристанського, Цюрупинського і Чаплинського р-нів.

Родина Vertiginidae представлена двома видами – *Vertilla angustior* (Jeffreys, 1830) і *Vertigo pugnata* (Draparnaud, 1801), відміченими на окремих ділянках Чорноморського заповідника [6]. Обидва види є загалом широко розповсюдженими на території України [4; 11].

Родина Truncatellidae представлена двома видами – *Truncatellina cylindrica* (Férussac, 1807) і *Truncatellina costulata* (Nilsson, 1822). Поодинокі екземпляри обох видів були зареєстровані в лісових біотопах в р-ні Присамарського біосферного стаціонару поблизу с. Андріївка Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл. Крім того, *T. cylindrica* відмічений на півдні Херсонської обл. – у Чорноморському біосферному заповіднику [6] та в сосновому лісі на околиці м. Цюрупинськ.

Родина Enidae представлена на території степового Придніпров'я 3 видами. З них *Chondrula tridens* (Müller, 1774) широко розповсюджений на території України [4; 11] та особливо в її степовій зоні [5; 8; 9]. *Brephulopsis cylindrica* (Menke, 1828) – вид кримського походження, численні знахідки якого за межами Кримського п-ову зазвичай трактують як результат антропохорії [10]. Перші літературні дані щодо його присутності на території степового Придніпров'я були опубліковані понад 100 років тому. В.А.Ліндгольм [13] описує збори *B. cylindrica* вздовж нижньої течії Дніпра – біля Святогригорівського Бізюкова монастиря, розташованого в околицях с. Червоний Маяк Бериславського р-ну Херсонської обл., та "з Кам'янки на Дніпрі" (очевидно, тепер м. Кам'янка-Дніпровська в Запорізькій обл.). Наразі відомо багато знахідок цього виду в Херсонській, Запорізькій та Дніпропетровській областях. Крім матеріалів, переданих до малакологічного фонду ДПМ [3] або згаданих у літературних джерелах [7; 12], до ДПМ на визначення передавали також черепашки цього виду із м. Запоріжжя, з околиць м. Марганець і м. Нікополь (Нікопольський р-н Дніпропетровської обл.), м. Цюрупинськ і смт Каланчак у Херсонській обл. На відміну від *B. cylindrica*, для *Brephulopsis bidens* (Krynicky, 1833) відомі лише поодинокі знахідки поза межами Криму, одна з них була зроблена у 1990 р. на півдні Херсонської області (смт Чаплинка) [11].

Родина Clausiliidae об'єднує переважно типові лісові види наземних моллюсків, тому є слабо представленою у степовій зоні [5; 8; 9]. Поодинокі черепашки *Cochlodina laminata* (Montagu, 1803) були зібрані в лісових біотопах на Присамарському біосферному стаціонарі поблизу с. Андріївка Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл.

Родина Punctidae представлена одним видом – *Punctum rugmaeum* (Draparnaud, 1801), зареєстрованим у Чорноморському біосферному заповіднику [6] та у лісових біотопах на Присамарському біосферному стаціонарі поблизу с. Андріївка Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл.

Родина Euconulidae представлена одним видом – *Euconulus fulvus* (Müller, 1774), зареєстрованим на Присамарському біосферному стаціонарі (див. попередній вид).

Родина Gastrodontidae представлена одним видом – *Zonitoides nitidus* (Müller, 1774), відміченим в урбанізованих біотопах м. Дніпропетровська і м. Дніпродзержинська.

Родина Vitrinidae представлена у степовому Придніпров'ї одним видом *Vitrina pellucida* (Müller, 1774), широко розповсюдженим на території України [11]. Хоча порожні черепашки цього виду гірше зберігаються, отже, відносно рідше потрапляють до зборів, він був зареєстрований в усіх трьох адміністративних областях.

Родина Zonitidae представлена 5 видами. З них *Aegopinella minor* (Stabile, 1864), *Perpolita hammonis* (Ström, 1765), *Vitrea crystallina* (O.F.Müller, 1774) зареєстровані в лісових біотопах на Присамарському біосферному стаціонарі поблизу с. Андріївка Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл. Перші два види траплялися у переданих до ДПМ з цієї місцевості зборах досить регулярно, останній був представлений однією напівзруйнованою черепашкою. *Oxuchilus deilus* (Bourguignat, 1857) розповсюджений загалом у причорноморських країнах, а на території України зустрічається майже виключно в гірському Криму [4]. У 1978 р. виявлений у дендропарку заповідника "Асканія-Нова", куди міг бути випадково завезений разом з рослинами [7]. На новому місці, очевидно, утворив стійку популяцію. Лише в малакологічній колекції ДПМ є збори *O. deilus* з цієї місцевості, датовані 2002 і 2004 рр. [3]. Також до музею було передано декілька екземплярів *Oxuchilus translucidus* (Mortillet, 1854), зібраних у 2002 р. на о-ві Хортиця (Запоріжжя).

Родина Bradybaenidae представлена одним видом *Fruticicola fruticum* (O.F.Müller, 1774), широко розповсюдженим на території України [4; 11]. Він зареєстрований у лісових біотопах на Присамарському біосферному стаціонарі та в м. Запоріжжя.

Родина Helicidae представлена 4 видами. З них *Cerpea vindobonensis* (Férussac, 1821) є широко розповсюдженим по всій території України [4; 11], а на дослідженій території неодноразово зареєстрований в усіх трьох адміністративних областях. *Helix albescens* Rossmässler, 1839 розповсюджений на півдні України, за винятком однієї інтродукованої колонії у Києві [4; 11]. Для Херсонської області вказаний ще В.А.Ліндгольмом [13] під назвою "*Helicogena obtusata*". Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зареєстрований у Запорізькій (м. Запоріжжя та його околиці, околиці м. Мелітополь) і Херсонській (Чаплинський і Цюрупинській р-ни) областях. У Дніпропетровській області відмічено також дві великі колонії антропохорного походження: на околиці м. Орджонікідзе – *Helix lucorum* Linnaeus, 1758 [12], на околиці м. Жовті Води – *Helix pomatia* Linnaeus, 1758.

Точний видовий склад родини Hygromiidae встановити важко. Достовірно зареєстрованими на даній території можна вважати: *Helicopsis striata* (Müller, 1774) [1; 3; 6; 7], *Helicopsis retowskii* (Clessin, 1883) [1; 3], *Xeropicta krynickii* (Krynicky, 1833) [3], *Xeropicta derbentina* (Krynicky, 1836) [3], *Euomphalia strigella* (Draparnaud, 1801) [3], *Monacha fruticola* (Krynicky, 1833) [3; 7; 12], *Monacha cartusiana* (Müller, 1774) [3; 6; 12], *Pseudotrachia rubiginosa* (A.Schmidt, 1853) [13]. Досить імовірною виглядає присутність на даній території *Helicopsis dejecta* (Cristofori et Jan, 1831) [12]. Вимагає додаткового підтвердження (передусім із використанням анатомічних ознак) присутність інших видів роду *Helicopsis* [12; 13] або *Xerolenta obvia* (Menke, 1828) [6]. Ареал *M. fruticola* та, особливо, видів роду *Xeropicta* на території України поступово розширюється за рахунок антропохорії. На даний час відомі їх неодноразові знахідки у Запорізькій та особливо в Херсонській областях, а для *X. derbentina* – також у Дніпропетровській обл. (м. Кривий Ріг).

Безчерепашкові наземні моллюски (слизняки) представлені у степовому Придніпров'ї трьома родинами: Limacidae (1 вид), Arionidae (1 вид) та Agriolimacidae (від 4 до 6 видів). *Limax maculatus* (Kaleniczenko, 1851) зареєстрований у Запорізькій (м. Запоріжжя, м. Бердянськ) і Херсонській

(Білозерській р-н) областях, *Arion subfuscus* (Draparnaud, 1805) – у Запорізькій (м. Енергодар) і Херсонській (парк у Асканія-Нова) областях. Анатомічно підтвердженою є присутність на дослідженій території *Deroceras caucasicum* (Simroth, 1901) (заплава Дніпра у Дніпровсько-Орільському заповіднику), *Deroceras subagreste* (Simroth, 1892) (декілька знахідок у Запорізькій обл.), *Deroceras sturanyi* (Simroth, 1894) (м. Енергодар у Запорізькій обл.). Вимагає додаткового підтвердження присутність у заповідниках Херсонської області *Deroceras agreste* (Linnaeus, 1758) і *Deroceras reticulatum* (O.F.Müller, 1774) [6; 7], оскільки не відомо, чи були при їх визначенні використані анатомічні ознаки. *Deroceras laeve* (Müller, 1774) зареєстрований у Запорізькій [12] та Херсонській [6] областях. Детальніше окремі знахідки та особливості сучасного розповсюдження слизняків родини Agriolimacidae на території України описані в окремій публікації [2].

Висновки

Враховуючи особисто опрацьовані матеріали та низку літературних відомостей, загалом на території Херсонської, Запорізької, Дніпропетровської областей України можна вважати достовірно зареєстрованими 42 види наземних молюсків. Досить імовірними виглядають також вказівки на присутність тут *Helicopsis dejecta*, *Deroceras reticulatum*, *D. agreste*, проте у майбутньому бажано підтвердити це із застосуванням анатомічних ознак. Згадки щодо присутності у степовому Придніпров'ї *Oxyloma hungarica* можуть базуватися на помилковому визначенні інших видів роду *Oxyloma*, а щодо *Xerolenta obvia* і *Helicopsis instabilis* – на помилковому визначенні якихось видів роду *Helicopsis*, чому сприяє значна внутрішньовидова конхологічна мінливість останніх.

Список літератури

1. Гураль-Сверлова Н.В. Предварительные результаты анатомического исследования моллюсков рода *Helicopsis* (Hygromiidae) Крыма и

- Причерноморской низменности / Гураль-Сверлова Н.В. // *Ruthenica*. – 2012. – Т. 22, № 1. – С. 15-34.
2. *Гураль-Сверлова Н.В.* Современное распространение наземных моллюсков семейства Agriolimacidae на территории Украины / Гураль-Сверлова Н.В., Балашев И.А., Гураль Р.И. // *Ruthenica*. – 2009. – Т. 19, № 2. – С. 53-61.
 3. *Гураль-Сверлова Н.В.* Наукові колекції Державного природознавчого музею. Вип. 4. Малакологічний фонд / Гураль-Сверлова Н.В., Гураль Р.І. – Львів, 2012. – 253 с.
 4. *Гураль-Сверлова Н.В.* Визначник наземних молюсків України / Гураль-Сверлова Н.В., Гураль Р.І. – Львів, 2012. – 216 с.
 5. *Гураль-Сверлова Н.В.* Наземные моллюски (Gastropoda, Pulmonata) Донецкой возвышенности и прилегающих территорий / Гураль-Сверлова Н.В., Мартынов В.В., Мартынов А.В. // *Вестн. зоологии*. – 2012. – Т. 46, № 4. – С. 319-326.
 6. *Корнюшин А.В.* К фауне наземных моллюсков Черноморского заповедника / Корнюшин А.В. // *Вестн. зоологии*. – 1980. – № 2. – С. 75-78.
 7. *Корнюшин А.В.* Наземные моллюски (Gastropoda, Pulmonata) в дендропарке Аскания-Нова / Корнюшин А.В. // *Вестн. зоологии*. – 1986. – № 1. – С. 41.
 8. *Сверлова Н.В.* Наземная малакофауна Северо-Западного Причерноморья: основные результаты и перспективы исследований / Сверлова Н.В., Крамаренко С.С., Шклярчук А.Н. // *Матер. конф. “Чтения памяти А.А.Браунера”*. – Одесса: АстроПринт, 2000. – С. 29-34.
 9. *Сверлова Н.В.* Анализ видового разнообразия наземных моллюсков в степной зоне Украины (без Крыма) / Сверлова Н.В. // *Еколого-функціональні та фауністичні аспекти дослідження молюсків, їх роль у біоіндикації стану навколишнього середовища: Зб. наук. праць*. – Вип. 2. – Житомир, 2006. – С. 252-256.

10. *Шилейко А.А.* Наземные моллюски подотряда Pupillina фауны СССР (Gastropoda, Pulmonata, Geophila) / Шилейко А.А. – Л.: Наука, 1984. – 399 с. – (Фауна СССР. Моллюски. Т. 3, вып. 6. Нов. сер. № 130).
11. *Balashov I.* An annotated checklist of the terrestrial molluscs of Ukraine / Balashov I., Gural-Sverlova N. // Journal of Conchology. – 2012. – Vol. 41, No. 1. – P. 91-109.
12. *Balashov I.A.* Contribution to the knowledge of terrestrial molluscs in southeastern Ukraine / Balashov I.A., Kramarenko S.S., Zhukov A.V., Shklyaruk A.N., Baidashnikov A.A., Vasyliuk A.V. // Malacologica Bohemoslovaca. – 2013. – Vol. 12. – P. 62-69.
13. *Lindholm W.A.* Materialien zur Molluskenfauna von Südwestrussland, Polen und der Krim / Lindholm W.A. // Зап. Новоросс. общ. естествоиспыт. – 1908. – Т. 31. – С. 199-232.